

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ПРОАКТИВНОСТІ Й ТИПІВ ОРІЄНТАЦІЙ У ВАЖКИХ СИТУАЦІЯХ У СТУДЕНТІВ

PECULIARITIES OF INTERRELATIONSHIPS OF PROACTIVITY AND TYPES OF ORIENTATIONS IN DIFFICULT SITUATIONS AMONG STUDENTS

У статті наведено результати емпіричного дослідження взаємозв'язків проактивності й типів орієнтацій у важких ситуаціях у непрацюючих студентів та студентів, які поєднують навчання та роботу. Надано теоретичний огляд проблеми проактивності та копіngu у психологічній науці. Підкреслено, що соціально-політичний стан країни, перебування багатьох громадян у стресових умовах та ситуації невизначеності, а отже, необхідність людини прогнозувати власну ситуацію існування й долати труднощі зумовили актуальність заявленої теми. Як психодіагностичні інструменти використано методу діагностики проактивності й опитувальник «Типи орієнтацій у важких ситуаціях». Вибірку становили 100 респондентів віком від 17 до 24 років. Перша група – непрацюючі студенти (50 досліджуваних), друга група – студенти, які поєднують навчання та роботу (50 досліджуваних). Установлено, що в обох групах визначено по дев'ять структурно подібних кореляційних зв'язків, із яких сім додатних свідчать про посилення складників проактивності разом із поглибленням орієнтації на зближення з проблемною ситуацією, тоді як дві від'ємні кореляції віддзеркалюють утрату вираженості складників проактивності, що супроводжується актуалізацією орієнтації на уникнення складних обставин. Своєрідним для першої групи виявилось вдосконалення здатності до прогнозу наслідків поведінки, пов'язане з посиленням прагнення до виконання складних завдань, а також зниження усвідомленості дій, котре поєднується із загостренням орієнтації на пасивне зберігання ресурсів. У другій групі проактивність більш активно взаємодіє з типами орієнтації у важких ситуаціях. Характерними для цієї групи є 36 кореляційних зв'язків, із яких 19 мають додатний характер, 17 – від'ємний, що відбиває тенденцію, виявлену у першій групі, а саме: посилення низки складників проактивності пов'язане з актуалізацією продуктивних типів орієнтації у важких ситуаціях та нейтралізацією непродуктивних. Окреслено перспективу подальших досліджень, спрямовану на деталізацію специфіки взаємодії досліджуваних психологічних феноменів.

Ключові слова: проактивність, копінг, орієнтація на зближення з проблемною ситу-

ацією, орієнтація на уникнення складних обставин, студенти.

The article presents the results of the empirical study of the relationships of proactivity and types of orientation in difficult situations in non-working students and students who combine learning and work. A theoretical review of the problem of proactivity and coping in psychological science is provided. It is emphasized that the socio-political state of the country, the stay of many citizens in stressful conditions and a situation of uncertainty, and therefore the need for a person to predict own situation of existence and overcome difficulties led to the relevance of the declared topic. As a psychodiagnostic tool, a method of diagnosis of proactivity and the questionnaire "Types of orientation in difficult situations" were used.

The sample was 100 respondents aged 17 to 24 years. The first group is non-working students (50 studied), the second group – students who combine training and work (50 studied). It is established that in both groups there are nine structurally similar correlation connections, of which seven positives indicate an increase in components of proactivity along with the deepening of rapprochement orientation with the problem situation, while two negative correlations reflect the loss of severity accompanied by the actualization of focus on avoiding difficult circumstances. The peculiar for the first group was to improve the ability to predict the consequences of behavior, associated with increasing the desire to accomplish complex tasks, as well as a decrease in awareness of actions, which is combined with exacerbation of orientation to the orientation to passive storage of resources. In the second group, proactivity interacts more actively with types of orientation in difficult situations. Characteristic of this group are thirty-six correlation relationships, of which nineteen are positive, seventeen are negative, reflecting the tendency identified in the first group, namely: the strengthening of a number of components of proactivity is related to the actualization of productive types Orientation in difficult situations and neutralization of unproductive ones. The prospects for further research aimed at detailing the specifics of the interaction of the studied psychological phenomena are outlined.

Key words: proactivity, coping, rapprochement orientation with a problem situation, orientation to avoid difficult circumstances, students.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.14>

Милославська О.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри прикладної психології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Гуляєва О.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри прикладної психології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Богдановський С.О.

магістр факультету психології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Подолання людиною складних, невизначених життєвих обставин завжди викликало інтерес у дослідників різних напрямів та підходів. Не втрачає актуальності ця тема і сьогодні, коли наша країна перебуває у стані війни, коли чимала кількість її громадян змушена долати наслідки ворожої агресії.

Наукові дослідження в галузі реактивної та проактивної поведінки набувають усе більшої актуальності за кордоном, тоді як в українській

психологічній науці ця проблема є недостатньо вивченою.

Сучасний соціально-політичний стан країни, перебування багатьох громадян у стресових умовах та в ситуації невизначеності, а отже, необхідність людині прогнозувати власну ситуацію існування й долати труднощі, а також слабка розробленість проблеми проактивності особистості зумовили актуальність заявленої теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгортання досліджень категорії «проактивність» у сучасній науці має два основні напрями.

Перший представлений у роботах Бейтмана і Кранта, які пропонують розглядати проактивність як особистісну рису, «предиспозицію діяти проактивно», стабільну характеристику, що визначає індивідуальні відмінності між людьми [11].

Інший напрям дослідження проактивності представлений роботами П. Фріз, Дж. Паркер, Є. Ган, С.Дж. Ешфорд та колег. Згідно з положеннями, відображеними у цьому напрямі, проактивність – це не просто риса особистості, а цілий комплекс поведінкових моделей, що поєднує такі особливості, як ініціативність, цілеспрямованість, передбачення результату ситуації, планування, активний вплив на обставини та завзятість у подоланні труднощів [10; 15; 16].

Теоретичний аналіз питання проактивності дає підстави припустити наявність схожості даного феномену та поняття адаптивності особистості. Проте традиційно більшістю авторів визнається, що проактивність (проактивна поведінка) протиставляється адаптивності (реактивній поведінці). Як і проактивність, адаптивність досліджується переважно у межах двох підходів. На думку авторів, адаптивність можна розглядати як особистісну рису, що задає різницю між людьми щодо здатності ефективно реагувати на навколишні зміни та вимоги середовища [12; 17].

Таким чином, проактивність являє собою стійку характеристику зрілої особистості, що виявляється в таких ознаках, як: самодетермінованість поведінки, ефективність протистояння проблемам, уміння прогнозувати настання певної життєвої події, здатність ставити довгострокові цілі та прагнути до їх досягнення, готовність активно впливати на умови середовища на протигагу пасивному пристосуванню.

Проактивність як спроможність до змін алгоритму поведінки, що стосуються дій, орієнтованих на майбутнє та спрямованих на активне випередження труднощів, надає можливість оптимізації умов життєдіяльності й здатна забезпечити досягнення суб'єктом значущих цілей. В умовах військової агресії Росії проти України ця психологічна характеристика стає дуже важливою для наших громадян, зокрема для студентів, котрі, як констатує І. Грузинська [3], є однією з уразливих груп населення під час війни. Науковці вважають проактивність одним із важливих чинників ефективного навчання [5] і ресурсом успішності студентів у подальшій професійній діяльності [4], виявом емоційного інтелекту та підґрунтям формування емоційної компетентності студентської молоді [9], одним

із чинників психологічного здоров'я студентів [7], стрижнем схильності до використання проактивних стратегій долаючої поведінки [19] і т. ін.

Проактивність у контексті розуміння її внеску у реалізацію долаючої поведінки досить часто обмежується вивченням проактивних копінг-стратегій, незважаючи на те що реалізація подолання стресу й важких ситуацій демонструє варіативність виявів [13].

Поняття coping behavior (долаюча поведінка, поведінка, спрямована на подолання) використовується для аналізу способів поведінки людини в різних ситуаціях. Р. Лазарус і С. Фолкман описують його у вигляді когнітивних і поведінкових зусиль, що постійно змінюються, докладаються людиною для того, щоб упоратися із зовнішніми та/або внутрішніми вимогами, які надмірно напружують або перевищують ресурси людини [14; 18].

Поняття «копінг» розглядається в основі теорії стресу і трактується як психологічне подолання стресових станів за допомогою комплексу способів та прийомів. Поняття «копінг» передбачає різноманітні форми активності людини за взаємодії з вимогами зовнішнього чи внутрішнього характеру з метою якнайкраще адаптуватися до труднощів. Також копінг-стратегіями називають прийоми та способи, за допомогою яких відбувається процес подолання [6].

Із часом поняття «копінг» стало включати в себе реакцію не тільки на надмірні щодо ресурсів людини вимоги, а й на щоденні стресові ситуації. Зміст копінгу при цьому залишився тим самим: копінг – це те, що робить людина, щоб упоратися зі стресом, він об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовуються, щоб упоратися із запитамми буденного життя.

Постановка завдання. Мета дослідження – встановити взаємозв'язки проактивності й типів орієнтацій у важких ситуаціях у непрацюючих студентів та студентів, які поєднують навчання та роботу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методики дослідження: 1) методика діагностики проактивності як метафеномену, що поєднує ауторефлексію, метамотивацію, здатність до прогнозування, інтернальний локус контролю та спонтанність [2]; 2) опитувальник «Типи орієнтацій у важких ситуаціях», який надає можливість діагностики двох форм орієнтацій у важких ситуаціях: *орієнтації на зближення з проблемною ситуацією та на його уникнення, що у цілому деталізується через вісім варіантів поведінки* [1]. Для математико-статистичної обробки результатів було використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Виходячи з того, що у сучасній психології значущість п'ятивідсоткового кореля-

ційного зв'язку у дослідженні на вибірках невеликого обсягу є дискусійним питанням [8], ми вважали доцільним аналізувати кореляції, рівень значущості яких дорівнював чи був меншим за 0,01.

Як діагностичну вибірку нами були вибрано 100 респондентів віком від 17 до 24 років, котрі є студентам закладів вищої освіти міста Харкова. Перша група – 50 непрацюючих студентів, друга група – 50 студентів, які поєднують навчання та роботу.

Було встановлено, що як у першій, так і у другій групі шкала «Конструктивна проактивність» виявляє значущий додатний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,466$, $p \leq 0,001$ та $r = 0,572$, $p \leq 0,001$) та від'ємний значущий – із типом орієнтації у важких ситуаціях «Бездіяльність» ($r = -0,494$, $p \leq 0,001$ та $r = -0,681$, $p \leq 0,001$). Окрім того, у другій групі шкала «Конструктивна проактивність» додатно корелює на значущому рівні з такими типами орієнтації у важких ситуаціях, як «Ретельність» ($r = 0,721$, $p \leq 0,001$) та «Можливості» ($r = 0,446$, $p \leq 0,01$), і від'ємно – із типами орієнтації у важких ситуаціях «Уникнення» ($r = -0,489$, $p \leq 0,001$) та «Безтурботність» ($r = -0,513$, $p \leq 0,001$). Складник проактивності «Усвідомленість дій» як у першій, так і у другій групі виявляє значущий додатний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,427$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,374$, $p \leq 0,01$). Водночас складник проактивності «Усвідомленість дій» у першій групі від'ємно корелює на значущому рівні з типом орієнтації у важких ситуаціях «Бездіяльність» ($r = -0,405$, $p \leq 0,01$), тоді як у другій групі означений складник проактивності виявляє додатний значущий взаємозв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Можливості» ($r = 0,435$, $p \leq 0,01$) і від'ємний значущий взаємозв'язок – із типом орієнтації у важких ситуаціях «Безтурботність» ($r = -0,399$, $p \leq 0,01$). У першій групі складник проактивності «Прогноз наслідків поведінки» виявляє значущий додатний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,363$, $p \leq 0,01$). У другій групі складник проактивності «Прогноз наслідків поведінки» виявляє значущі додатні зв'язки з типами орієнтації у важких ситуаціях «Сигнали загрози» ($r = 0,535$, $p \leq 0,001$) та «Можливості» ($r = 0,542$, $p \leq 0,001$), а також значущий від'ємний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Безтурботність» ($r = -0,416$, $p \leq 0,01$). Складник проактивності «Внутрішній локус контролю» як у першій, так і у другій групі виявляє значущі додатні зв'язки з типами орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,437$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,617$, $p \leq 0,001$) та «Можливості» ($r = 0,425$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,596$, $p \leq 0,001$). У другій групі між складником проактивності «Внутрішній локус контролю» встановлені також значущі додатні кореляції з типами орієнтації у важких

ситуаціях «Ретельність» ($r = 0,733$, $p \leq 0,001$), «Сигнали загрози» ($r = 0,622$, $p \leq 0,001$) та «Можливості» ($r = 0,596$, $p \leq 0,001$) і значущі від'ємні – з типами орієнтації у важких ситуаціях «Уникнення» ($r = -0,361$, $p \leq 0,01$), «Бездіяльність» ($r = -0,447$, $p \leq 0,001$) та «Безтурботність» ($r = -0,369$, $p \leq 0,01$). У першій групі шкала «Спонтанність» не виявляє жодного значущого взаємозв'язку з типами орієнтації у важких ситуаціях, тоді як у другій групі ця шкала додатно корелює на значущому рівні з типами орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,517$, $p \leq 0,001$), «Ретельність» ($r = 0,468$, $p \leq 0,001$) та «Можливості» ($r = 0,468$, $p \leq 0,001$), та від'ємно – з типами орієнтації у важких ситуаціях «Уникнення» ($r = -0,483$, $p \leq 0,001$) та «Бездіяльність» ($r = -0,361$, $p \leq 0,01$). Складник проактивності «Автономність прийняття рішень» як у першій, так і у другій групі виявляє значущий додатний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,376$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,648$, $p \leq 0,001$). Окрім того, у другій групі між складником проактивності «Автономність прийняття рішень дій» було встановлено значущі взаємозв'язки з низкою типів орієнтації у важких ситуаціях, а саме: додатні – зі шкалами «Ретельність» ($r = 0,447$, $p \leq 0,001$), «Сигнали загрози» ($r = 0,445$, $p \leq 0,01$) та «Можливості» ($r = 0,542$, $p \leq 0,001$); від'ємні – зі шкалами «Уникнення» ($r = -0,688$, $p \leq 0,001$), «Бездіяльність» ($r = -0,520$, $p \leq 0,001$) та «Безтурботність» ($r = -0,383$, $p \leq 0,01$). В обох групах складник проактивності «Метамотивація» виявляє значущий додатний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,568$, $p \leq 0,001$ та $r = 0,563$, $p \leq 0,001$) та від'ємний значущий – із типом орієнтації у важких ситуаціях «Бездіяльність» ($r = -0,501$, $p \leq 0,001$ та $r = -0,549$, $p \leq 0,001$). Складник проактивності «Внутрішня детермінованість поведінки» як у першій, так і у другій групі виявляє значущий додатний зв'язок із типом орієнтації у важких ситуаціях «Драйв» ($r = 0,543$, $p \leq 0,001$ та $r = 0,451$, $p \leq 0,001$). У другій групі означений складник проактивності більш активно взаємодіє з типами орієнтації у важких ситуаціях, що підтверджують значущі додатні кореляції зі шкалами «Ретельність» ($r = 0,733$, $p \leq 0,001$), «Сигнали загрози» ($r = 0,354$, $p \leq 0,01$) та «Можливості» ($r = 0,426$, $p \leq 0,01$) та від'ємні значущі кореляції, визначені зі шкалами «Уникнення» ($r = -0,518$, $p \leq 0,001$), «Бездіяльність» ($r = -0,436$, $p \leq 0,01$) та «Безтурботність» ($r = -0,403$, $p \leq 0,01$).

Отримані нами емпіричні дані дають змогу деталізувати особливості взаємодії складників проактивності та типів орієнтації у важких ситуаціях у непрацюючих студентів та студентів, які поєднують навчання та роботу. Зміст виявлених взаємозв'язків свідчить про те, що з поглибленням усвідомле-

ності дій у першій групі менш вираженою стає орієнтація на бездіяльність, у другій – орієнтація на безтурботність разом із нарощуванням здатності до аналізу можливостей продуктивного вирішення проблеми. Зі зростанням здатності до прогнозування наслідків поведінки у першій групі посилюється схильність переживати позитивні емоції в процесі розв'язання проблем, у другій – відбувається посилення чутливості до сигналів загрози та актуалізація схильності до пошуку можливостей продуктивного вирішення проблеми, а також послаблення орієнтації на безтурботність. У другій групі зі збільшенням автономності у прийнятті рішень, внутрішньої детермінованості поведінки та вираженості внутрішнього локусу контролю зростають ретельність, чутливість до сигналів загрози та спрямованість на пошук можливостей вирішення проблеми та водночас згладжується налаштованість на уникнення, бездіяльність та безтурботність. Окрім того, у другій групі позитивна забарвленість процесу вирішення проблем, ретельність та спрямованість на пошук можливостей посилюються, а орієнтація на уникнення зменшується разом зі зростанням спонтанності, що супроводжується також нейтралізацією бездіяльності та збільшенням конструктивної проактивності, разом із яким відбувається зменшення орієнтації на безтурботність. В обох групах позитивізація забарвленості процесу вирішення проблеми супроводжується посиленням внутрішньої детермінованості поведінки, автономності прийняття рішень, усвідомленості дій, внутрішнього локусу контролю, поглиблення якого прямо пов'язано з розвитком схильності до пошуку можливостей, а також метамотивації та конструктивної проактивності, при цьому зростання останніх двох супроводжується втрапою вираженості орієнтації на бездіяльність.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, в обох групах встановлено по дев'ять структурно подібних кореляційних зв'язків, із яких сім додатних свідчать про посилення складників проактивності разом із поглибленням орієнтації на зближення з проблемною ситуацією, тоді як дві від'ємні кореляції віддзеркалюють утрату вираженості складників проактивності, що супроводжується актуалізацією орієнтації на уникнення складних обставин. Своєрідним для першої групи виявилось вдосконалення здатності до прогнозу наслідків поведінки, пов'язане з посиленням прагнення до виконання складних завдань, а також зниження усвідомленості дій, котре поєднується із загостренням орієнтації на пасивне зберігання ресурсів. У другій групі проактивність більш активно взаємодіє з типами орієнтації у важких ситуаціях. Характерними для цієї групи є 36 кореляційних зв'язків, із яких 19 мають додатний характер, 17 – від'ємний, що

відбиває тенденцію, виявлену у першій групі та описану вище, а саме: посилення низки складників проактивності пов'язано з актуалізацією продуктивних типів орієнтації у важких ситуаціях та нейтралізацією непродуктивних.

Перспектива подальших досліджень, на нашу думку, полягає у продовженні роботи у вибраному напрямі із залученням досліджуваних груп, сформованих у більш широкому діапазоні критеріїв, що дасть змогу вдосконалити та генералізувати уявлення щодо взаємозв'язу проактивності та копінгів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко С.М., Філоненко В.М. Психологічні передумови реалізації копінг-поведінки поліцейських у контексті адаптивного перфекціонізму. *Право і безпека*. 2021. № 3(82). С. 38–48.
2. Волуйко О.М. Психологічні чинники готовності поліцейських до інновацій у діяльності Національної поліції України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2019. 223 с.
3. Грузинська І. Проблема емоційного реагування на стресові ситуації в умовах воєнного стану. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Педагогіка, Психологія»*. 2022. № 21. С. 97–107.
4. Гуменникова Т. Активність та проактивність студентської молоді як ресурс успішності в майбутній професійній діяльності. *Психологічні ресурси особистості: соціально-психологічний зміст* : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. С. 37–41.
5. Кузьминська О.Г. Перевернуте навчання: практичний аспект. *Інформаційні технології в освіті*. 2016. № 26. С. 86–98.
6. Лабезна Л.П. Соціально-психологічні чинники адаптивних копінг-стратегій поведінки молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3(38). Т. 3. С. 364–371.
7. Милославська О.В., Гуляєва О.В. Особливості проактивності у студентів із різним рівнем психологічного здоров'я. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2021. № 5. С. 34–38.
8. Олефір В., Боснюк В. Розрахунок обсягу вибірки як наріжний камінь планування наукового дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 9. С. 186–195.
9. Харченко І.І. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх юристів *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2021. № 1. С. 151–156.
10. Ashford S.J., Cummings L.L. Proactive feedback seeking: The instrumental use of the information environment. *Journal of Occupational Psychology*. 1985. Vol. 58. P. 67–79.
11. Beutler L.E., Harwood T.M., Kimpara S., Verdirame D., Blau K. Coping style. *Journal of clinical psychology*. 2011. Vol. 67. № 2. P. 176–183.
12. Carver C.S., Scheier M.F., Weintraub J.K. Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989. Vol. 56. P. 267–283.

13. Chen Y., Luo X.R., Li H. Beyond adaptive security coping behaviors: Theory and empirical evidence. *Information & Management*. 2022. Vol. 59, iss. 2.
14. Folkman S., Lazarus R.S., Dunkel-Schetter C., DeLongis A., Gruen R. The dynamics of a stressful encounter: Cognitive appraisal, coping and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986. № 50. P. 992–1003.
15. Gan Y., Hu Y., Zhang Y. Proactive and preventive coping in adjustment to college. *Psychological Record*. 2010. № 60(4). P. 556–571.
16. Gan Y., Yang M., Zhou E., Zhang Y. The two-factor structure of future-oriented coping and its mediating role in student engagement. *Personality and Individual Differences*. 2007. № 43. P. 851–863.
17. Kahana E., Kelley-Moore J., Kahana B. Proactive aging: A longitudinal study of stress, resources, agency, and well-being in late life. *Aging & Mental Health*. 2012. Vol. 16. № 4. P. 438–451.
18. Lazarus R.S. Coping Theory and Research: Past, Present, and Future. *Psychosomatic Medicine*. 1993. № 55. P. 234–247.
19. Rosalska M., Wierzbicki J. Proactivity of students—between diagnostic assumptions and methodical solutions. *Dyskursy Młodych Andragogów*. 2021. Vol. 22. S. 217–227.